

СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ДИНАМІКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

Радзівілл О. А., Єрко Г. Г.

ВСТУП

За роки незалежності євроінтеграційні настрої України, що реалізувалися підписанням у 2014 році і остаточною ратифікацією в 2017 році Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, характеризувалися, однак, значною невитриманістю в часі, а також стосовно різних соціальних груп. Це зумовлено цілим комплексом успадкованих від СРСР протиріч, найгостріші з яких пов'язані з конфліктом інтересів, з одного боку, «правонаступників» номенклатури, криміналітету та інших прошарків, зорієнтованих на кастові привілеї та необґрунтоване збагачення за рахунок суспільного ресурсу, а з іншого – основного масиву зубожілого трудового населення, до якого за будь-яких режимів незмінно потрапляють і українські селяни, і який, часто не усвідомлюючи цього суб'єктивно, об'єктивно потребує розбудови в Україні громадянського суспільства з вирівнюванням можливостей кожної особи мати гідний рівень життя, виховувати здорових і успішних дітей і за необхідності гарантовано отримувати захист своїх правомірних інтересів в органах правосуддя. Гострота цих соціальних протиріч значно посилюється за рахунок потужного вивільнення на межі століть «стихійного складника» природи людини, зумовленого кризою ціннісних і світоглядних основ попереднього століття і невизначеністю таких основ для століття наступного. Не стримуваний «раціональним складником», що в такі періоди втрачає загально визнані орієнтири, «стихійний складник» вивільняється у найрізноманітніших суспільних явищах – від всебічного розкріпачення й потягу особи до свободи до актів «соціального канібалізму», втіленого як у міжособистісних, так і в міждержавних відносинах.

Проблеми села і сільського господарства в цьому контексті є, можливо, найбільш актуальними і гострими, оскільки в Україні тривалий час у радикальних змінах складу населення міст переважно сільське населення було носієм культурної спадщини українського народу, водночас залишаючись і найбільш соціально незахищеним. При цьому Україна традиційно розглядається як важливий складник забезпечення продовольчої

безпеки людства, споконвік експортуючи продукти сільського господарства. Вже Геродот у V ст. до н.е. характеризує територію сучасної України як житницю цивілізованого світу: борисфеніди, скіфи-землероби та інші народи цього краю займалися сільським господарством і продавали в містах Причорномор'я й Приазов'я свій урожай іноземцям¹. З України вивозили хліб Річ Посполита, Російська імперія і Радянський Союз (навіть під час голодомору 1932–1933 років радянська влада здійснювала експорт з України зернових та зберігала значні запаси зерна в резервах)². Нині продукція сільського господарства займає в експорті товарів з України до 37%, тоді як інші статті експорту (мінеральна сировина, металургія, промислові товари тощо) ділять між собою 63% експорту³. Звичайно, це не те співвідношення статей експорту, яке б характеризувало розвинену державу, але саме експорт сільськогосподарської продукції дає основний масив валютних надходжень і можливість Україні бути включеною в структуру міжнародних економічних зв'язків, модернізуючи при цьому більш перспективні галузі і насамперед освіту, рівнем якої зумовлені й усі інші параметри розвитку суспільства. У цьому сенсі краще розуміється й вирішальне значення для успішності будь-якої країни соціальних мотивів і професійних здібностей тих, хто представляє її інтереси в зовнішніх зносинах.

1. Передумови підписання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом

Історія підписання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом добре демонструє, що в сучасній Україні продовжує діяти довготривала інерція протиріч, закладених ще в часи СРСР, а, можливо, й Російської імперії, яка в комплексі й визначає характер усіх перспектив, провалів і здобутків нашого суспільства, включно й успішність реалізації можливостей і зобов'язань, які безпосередньо прописані та впливають з положень Угоди про асоціацію, трьох протоколів і сорока чотирьох додатків до неї⁴. Як відомо, Україна першою серед країн СНД ще 14 червня 1994 р. уклала з Європейським Союзом Угоду про партнерство і співробітництво (далі – УПС)⁵. За півроку до цього, 30 листопада 1993 р., Україна також подала заявку на членство в ГАТТ-47, маючи певний шанс

¹ Геродот. История. Москва : АСТ МОСКВА, 2009. С. 264.

² Голодомор 1932–1933 років в УСРР. Енциклопедія історії України: в 5 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2. С. 145.

³ Світова торгівля. URL: <https://mozok.click/234-svtova-torgvlya.html>.

⁴ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

⁵ Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Міжнародний документ від 14 червня 1994 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_012.

опинитися серед держав-засновників СОТ. За період 1991–1994 рр. в Україні були прийняті необхідні закони, адаптовані до вимог ГАТТ-47 та установчих договорів Європейського Союзу. Проте хоч у перші роки незалежності євроінтеграційні прагнення України й були чітко визначені, вони не отримали реального втілення, а за правління другого Президента навіть почали зводиться нанівець.

Лише з обранням його наступника Україна здійснила рішучий крок у бік євроінтеграції: 21 лютого 2005 р. з метою реалізації Європейської політики сусідства щодо України Радою з питань співробітництва між Україною та ЄС було схвалено План дій Україна – ЄС⁶, який став конкретизацією зобов'язань сторін, зафіксованих в УПС. У березні 2007 р. почалися переговори з приводу нової угоди між Україною і ЄС з огляду на суттєві зміни початку ХХІ в Європейському Союзі, в Україні і в усьому світі. Зокрема, в травні 2008 р. Україна стала 152 членом СОТ, що відкрило для неї можливість створення із Союзом Зони вільної торгівлі. На Паризькому саміті ЄС – Україна 9 вересня 2008 р. було визначено, що нова угода має бути угодою про асоціацію⁷, в розумінні ст. 217 ДФЄС⁸, яка передбачає поглиблене політичне співробітництво, участь у «політиках» і програмах Союзу і зміну формату від «співробітництва» до «інтеграції».

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом мало відбутися на саміті Східного партнерства у Вільнюсі (листопад 2013 р.), але було зірване тодішнім керівництвом України. Лише всенародний протест проти такого зриву і наступні події прискорили підписання й ратифікацію в Європарламенті Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом впродовж 2014 року. Угода набула чинності 1 вересня 2017 року, через три місяці після того, як її ратифікувала остання держава-член ЄС (Нідерланди).

2. Сфера сільського господарства як особливий об'єкт правового регулювання

Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом

Безпосередньо сільському господарству в Угоді про асоціацію присвячена лише невелика глава 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» у Розділі V «Економічне та галузеве співробітництво», де зазначено, що Сторони співробітничать з метою

⁶ Proposed EU. Ukraine Action Plan: Action plan-Programme. EC. 2005. 45 p. URL: <https://library.euneighbours.eu/content/eu-ukraine-action-plan-0>.

⁷ EU– Ukraine Summit: Joint Declarations. Paris, 9 September 2008. URL: http://www.delukr.ec.europa.eu/press_releases.html.

⁸ Договір про функціонування ЄС 2007 р. (Лісабонська редакція Договору про ЄЕС 1957 р.) URL: <http://eulaw.ru/treaties/tfeu>.

сприяння розвитку сільського господарства і сільських територій, зокрема шляхом поступового зближення політик та законодавства (ст. 403)⁹. Виділено досить значний спектр окремих напрямів співробітництва України і Союзу, зокрема сприяння взаємному розумінню політик у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій; посилення адміністративних спроможностей в реалізації цих політик на центральному та місцевому рівнях, заохочення з урахуванням необхідності захисту довкілля й тварин, сталого сільськогосподарського виробництва із застосуванням методів органічного виробництва й біотехнологій; обмін знаннями та найкращим досвідом розвитку сільських територій і сприяння добробуту сільських громад; покращення конкурентоспроможності аграрного сектору, ефективності й прозорості ринків та умов інвестування; поширення аграрних знань; сприяння інноваціям; гармонізація правил і стандартів, які є предметом контролю з боку міжнародних організацій; заохочення політики підвищення якості сільськогосподарської продукції на основі авторитетних систем стандартизації виробництва та контролю якості тощо (ст. 404)¹⁰. З метою здійснення зазначених напрямів співробітництва Сторони підтримують поступове зближення та гармонізацію законодавства України з правом та стандартами ЄС, визначеними у Додатку XXXVIII до Угоди, та підтримують постійний діалог з усіх питань, охоплених Главою 17 (статті 405, 406)¹¹.

Як і весь Розділ V Угоди, Глава 17 сприймається, скоріше, як декларація намірів, реалізація котрих залежить від багатьох чинників, з-поміж яких вирішальними здаються, по-перше, реальна зацікавленість у такій реалізації обох Сторін Угоди; по-друге, наявність процедурно продуманого й інституційно забезпеченого та солідарно мотивованого зворотного зв'язку між тими, хто представляє інтереси України у зносинах з ЄС, і тими, для кого, власне, плануються зафіксовані в Главі 17 покращення, тобто селянами України. У цьому сенсі особливо складною видається проблема активності сільського населення, зокрема, організації сільських громад: значна їх кількість істотно деформована насамперед через відтік з села працездатних людей, тоді як землі, часто неправомірно віднесені до категорій інших ніж сільськогосподарські, викуплені або іншим чином взяті у володіння фізичними та юридичними особами, які не належать до сільських громад цієї території. З іншого боку, соціальне розшарування на селі породжує

⁹ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

¹⁰ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

¹¹ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

відносини, за яких громада втрачає елементарні можливості відстоювати свої інтереси, тоді як власні й чужі великі землевласники поводяться як нові феодали з претензіями на абсолютну владу. Соціальні негаразди на селі відображаються і в зовнішньоекономічних аспектах функціонування аграрного сектору: більше третини експорту сільськогосподарської продукції в роки незалежності залишається тіншовим. За оцінками Мінекономрозвитку в 2015 році розмір тіншового сектору в експорті сільськогосподарської продукції становив 40% від офіційного ВВП, а за оцінками МВФ – 44,8%. За останні роки, принаймні за даними Мінекономрозвитку, частку тіншового експорту вдалося знизити до 33%¹², але він все ще залишається високим. До основних причин тінзації на прикладі ринку зерна Комітет Американської торгової палати в Україні відносить офшорні схеми експорту і «ручне» відшкодування ПДВ¹³.

В Угоді про асоціацію України з ЄС актуальні питання про умови експорту сільськогосподарської продукції не виділені окремо, підпадаючи під загальні вимоги лібералізації торгівлі, визначені в Розділі IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею»¹⁴. Цей найбільший за обсягом розділ має п'ятнадцять глав, які охоплюють весь спектр питань, пов'язаних з торгівлею товарами, послугами і правами інтелектуальної власності. В усіх зазначених питаннях Україна має наближати свої стандарти і законодавство до стандартів Європейського Союзу, долати пов'язані з цими процесами об'єктивні труднощі, вести активний діалог з Союзом, розраховувати на його допомогу і використовувати її якомога ефективніше. Як приклад «несиметричності» вимог до Сторін Угоди можна навести умови гармонізації проблеми з географічними зазначеннями, що регулюються положеннями Підрозділу 3 Глави 9 «Інтелектуальна власність». Взаємно визнавши основний масив положень про захист прав інтелектуальної власності, відповідно до Додатка XXII-A і запланувавши процедури узгодження стосовно суперечливих положень, зафіксованих у Додатку XXII-B, сторони також домовилися формально симетрично про захист прав на географічні зазначення для сільськогосподарських і харчових продуктів, виділених у Додатку XXII-C, а також ароматизованих вин та спиртних напоїв, визначених у Додатку XXII-D (ст. 202)¹⁵. Не маючи можливості ознайомитися зі змістом додатків, оскільки на офіційному сайті Верховної Ради даються лише їх назви, про

¹² Небога М. Офшорні схеми в сільському господарстві України: вигоди для експортерів та втрати для бюджету. URL: <https://commons.com.ua/uk/ofshorizaciya-ukrayinskoji-ekonomiki/>.

¹³ Небога М. Офшорні схеми в сільському господарстві України: вигоди для експортерів та втрати для бюджету. URL: <https://commons.com.ua/uk/ofshorizaciya-ukrayinskoji-ekonomiki/>.

¹⁴ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

¹⁵ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

несиметричність умов захисту географічних позначень стосовно сільськогосподарських продуктів і алкоголю можна мати уявлення хоча б із переліку продукції, наведеної в пп. 3 і 4 ст. 208, виробництво і продаж якої в Україні тепер або вимагає отримання ліцензії, або має бути припинене. Загальна вимога до такої продукції визначена таким чином: «може продаватися доти, доки не закінчиться на складі» (п. 2 ст. 208)¹⁶. Щоправда, для алкогольних напоїв, зокрема шампанського, коньяку, мадери, хересу та ін. (всього 12 назв), встановлено перехідний 10-річний період з дати набрання чинності Угодою, а для сирів (пармезан, рокфор, фета) – семирічний період, впродовж якого ці географічні позначення можуть використовуватися «для позначення та презентації» (пп. 3,4 ст. 202)¹⁷.

Зрозуміло, що невиділення окремо в Угоді про асоціацію умов торгівлі сільськогосподарською продукцією формально відповідає визначеній Світовою організацією торгівлі (далі – СОТ) меті – підпорядкувати загальним правилам міжнародної торгівлі сектори, що були вилучені з процесу лібералізації в період дії Генеральної угоди з торгових тарифів від 1947 року (далі – ГАТТ-47), тобто від 1 січня 1948 до 1 січня 1995 рр. Вилучення аграрного сектору з процесу лібералізації міжнародної торгівлі П. Жюайяр і Д. Карро пов'язують з діями США, де Конгресом було прийнято Закон про регулювання сільського господарства (Agricultural Adjustment Act) 1955 року¹⁸, на основі якого США, спираючись на п. 5 статті XXV ГАТТ-47, витребували для себе від інших держав-членів ГАТТ-47 звільнення їх у сфері торгівлі сільськогосподарською продукцією від зобов'язань за статтями XI (Загальне скасування кількісних обмежень) і III (Надання національного режиму) ГАТТ-47¹⁹. У відповідь на надання США поступок держави-члени Європейського економічного співтовариства вирішили тоді проводити єдину сільськогосподарську політику на основі протекціонізму. Європейська асоціація вільної торгівлі, заснована Стокгольмським договором 1959 р. державами, які тоді не входили в Європейські співтовариства, також вилучила аграрний сектор з процесу лібералізації. Таким чином, за сільськогосподарським сектором державами-членами ГАТТ-47 було «за мовчазною згодою» визнано специфіку регулювання, побудовану на широкому використанні

¹⁶ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

¹⁷ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

¹⁸ Карро Д., Жюайяр П. Международное экономическое право / пер. с франц. В.П. Серебренникова, В.М. Шумилова. Москва : Междунар. отношения, 2001. С. 119.

¹⁹ Генеральна угода з тарифів і торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264ATT-47.

протекціоністських заходів²⁰. Завдяки цьому держави-члени сучасного Європейського Союзу впродовж 47 років мали можливість надавати ефективну державну допомогу селу і сільському господарству, що ніяк не можна сказати про Україну, в якій експлуатація сільського населення і хижацьке використання родючих земель, що практикувалося в часи СРСР, у пострадянський період не лише не припинилося, але й посилювалося. Навіть пільгове для розвитку фермерського господарства законодавство 1993 року не дало очікуваних результатів через загальну невизначеність політики і непідконтрольність державі і праву більшості процесів, що відбуваються на селі і в аграрному секторі економіки.

Сільське господарство України потребує істотної модернізації за рахунок значних інвестицій і вмілої, розрахованої на тривалий планомірний розвиток, державної допомоги, а в міжнародній торгівлі сільськогосподарською продукцією – визнання необхідності спеціальних умов її регулювання. Взагалі, як зазначають П. Жюайяр і Д. Карро, жодна держава, крім Великобританії другої половини XIX століття, не дотримувалася тотальної свободи в міжнародній торгівлі²¹, при тому, що унікальний історичний феномен британського фрітрейдерства стався завдяки перемозі на парламентських виборах лібералів, розбіжність яких у поглядах з консерваторами полягала саме у вимозі відмінити кількісні обмеження і знизити митні тарифи на імпорт в Англію сільськогосподарської продукції (зернових), що давало змогу вільно купувати хліб навіть найбільш бідним англійцям, голоси яких і забезпечили лібералам перемогу. З іншого боку, визнання специфіки міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією є цілком об'єктивним. Ця специфіка зумовлена, по-перше, питаннями продовольчої безпеки; по-друге, необхідністю державної підтримки сільського господарства для його модернізації заради збільшення виробництва продовольства; по-третє, тісним зв'язком державної підтримки села із соціальними програмами, спрямованими на захист сільського населення та його адаптацію до загальноцивілізаційних процесів²². Доцільність і сама можливість підпорядковувати аграрний сектор загальним правилам лібералізації міжнародної торгівлі знову ставиться під сумнів у зв'язку з невтішними результатами Дохійського раунду, який розпочався в 2001 р. – першого і досі єдиного раунду, проведеного під егідою і за

²⁰ Карро Д., Жюайяр П. Международное экономическое право. / Пер. с франц. В.П. Серебренникова, В.М. Шумилова. Москва : Междунар. отношения, 2001. С. 116.

²¹ Карро Д., Жюайяр П. Международное экономическое право. / Пер. с франц. В.П. Серебренникова, В.М. Шумилова. Москва : Междунар. отношения, 2001. С. 117.

²² Переговори Дохійського раунду СОТ: питання, що стосуються сільського господарства. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Серія: Розуміємо ключові питання торговельної політики.* 2015. Вип. № 5. С. 6. URL: <https://knteu.kiev.ua/file/MTc=/317cab182d75bac222b909a7a58fc357.pdf>.

правилами СОТ²³. Задеклароване як головна мета раунду подолання бідності через непоступливість держав-членів із суперечливими позиціями постійно випадає з поля їхнього зору, а раунд не має успіху саме через протиріччя з питань лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією: розвинені країни не йдуть на відміну субсидій своїм сільгоспвиробникам, у відповідь країни, що розвиваються, не погоджуються на подальше відкриття своїх ринків для промислових товарів із розвинених країн²⁴.

3. Норми “multilateral agreements” Маракеського пакета як орієнтири регулювання сільського господарства в Україні

Як для України, так і для держав-членів ЄС, які є членами СОТ, діють обов’язкові норми “multilateral agreements” Маракеського пакета, які включають саму Маракеську угоду про заснування СОТ від 15 квітня 1994 р. і угоди трьох додатків до неї. Ще до прийняття Маракеської угоди питання про лібералізацію міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією було включене в Міністерську декларацію в Пунта дель Есте 1986 р. Уругвайського раунду ГАТТ-47. У 1994 р. Конференція Міністрів визнала, що стосовно сільськогосподарської продукції СОТ має сприяти формуванню «справедливого», а не «вільного» міжнародного ринку, а до лібералізації цього сектору слід підходити поступово, враховуючи специфіку національних ринків сільськогосподарської продукції²⁵. Відповідно до цього підходу держави-члени мають у перспективі адаптувати всі сектори до загальних правил міжнародної торгівлі, але паралельно розвивається система специфічного й секторального регулювання окремих груп товарів, насамперед сільськогосподарської продукції і текстильних виробів²⁶. Специфіка такого регулювання полягає у пом’якшенні умов і процедур загальної відмови держав від протекціоністських заходів із допущенням, через гнучкі переговорні механізми, різноманітних застережень, винятків та відстрочень, що як спеціальні умови мають переваги перед загальними.

Безпосередньо порядку лібералізації міжнародної торгівлі аграрною продукцією присвячена Угода про сільське господарство (далі – УСГ) з

²³ Baltzer, K., Jensen, Hans G., Lind Kim M. Trade Liberalization in the Doha Round. University of Copenhagen Institute of Food and Resource Economics. 2009. URL: http://www.foi.life.ku.dk/Publikationer/FOI_serier.

²⁴ Переговори Дохійського раунду СОТ: питання, що стосуються сільського господарства. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Серія: Розуміємо ключові питання торговельної політики.* 2015. Вип. № 5. С. 10. URL: <https://knteu.kiev.ua/file/MTc=/317cab182d75bac222b909a7a58fc357.pdf>.

²⁵ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. / Пер. с франц. В.П. Серебренникова, В.М. Шумилова. Москва : Междунар. отношения, 2001. С. 115.

²⁶ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. / Пер. с франц. В.П. Серебренникова, В.М. Шумилова. Москва : Междунар. отношения, 2001. С. 113.

власними додатками²⁷; також важливою для торгівлі сільськогосподарською продукцією є Угода про санітарні і фітосанітарні заходи (далі – УСФ) з власними додатками²⁸. Ці угоди тісно взаємопов'язані з іншими угодами Додатка 1а до Маракеської угоди, присвяченого саме торгівлі товарами, що включає: ГАТТ-94 (комплексний акт під назвою, невід'ємним складником якого є ГАТТ-47) і дванадцять спеціальних угод. УСГ являє собою першу стадію лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією, що мала бути надалі продовжена після закінчення початкового періоду дії Угоди, який було встановлено в шість років (ці переговори почалися у 2001 році як Дохійський раунд). У ній визначено три основні вимоги до держав-членів: 1) замінити нетарифні бар'єри митними тарифами; 2) забезпечити дотримання дисципліни поступок у процесі відкриття національних ринків для імпорту сільськогосподарської продукції; 3) обмежити державну підтримку сільського господарства насамперед у питаннях експортних субсидій, які мають бути повністю скасовані²⁹.

Зобов'язання держав переводити нетарифні (кількісні) обмеження у тарифний еквівалент містяться не лише в УСГ, але і в багатьох інших угодах Додатка 1а до Маракеського пакета. Нетарифні методи, не маючи зв'язку з ціноутворенням, залишаються непрозорими й непередбачуваними для власників товару, що перетинає митний кордон. Уже в ГАТТ-47 кількісні обмеження кваліфікуються як у цілому неправомірні, а виключно тарифне регулювання державою зовнішньої торгівлі розуміється як загальний принцип неоліберального міжнародного економічного порядку. Відповідно до п. 1. Ст. XI ГАТТ «Загальне скасування кількісних обмежень»: жодні заборони чи обмеження у формі квот, імпортних або експортних ліцензій чи інших заходів не мають встановлюватися або застосовуватися будь-якою стороною щодо імпорту будь-якого товару, який походить з території будь-якої іншої сторони, або щодо експорту чи продажу на експорт будь-якого товару, призначеного для ввезення на територію будь-якої іншої сторони. При цьому в п. 2 цієї ж статті зазначено випадки, за яких держава може відступити від загального зобов'язання не застосовувати кількісні обмеження: а) заборона чи обмеження експорту може бути введена тимчасово з метою попередження чи послаблення критичного дефіциту харчових продуктів або інших товарів, що мають вагоме значення для експортуючої сторони (наприклад, з метою недопущення голодомору); б) введення заборон чи обмеження імпорту у зв'язку із застосуванням стандартів або правил класифікації, визначення сорту чи реалізації товарів у міжнародній торгівлі; в)

²⁷ Угода про сільське господарство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005.

²⁸ Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_006.

²⁹ Генеральна угода з тарифів і торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264ATT-47.

обмеження імпорту будь-якого сільськогосподарського товару чи продукту рибальства в зв'язку із заходами уряду³⁰. Заборони й обмеження також допускалися відповідно до загальних винятків, визначених у ст. XX ГАТТ-47 (з метою захисту життя чи здоров'я людей, тварин та рослин, суспільної моралі, прав інтелектуальної власності, попередження обманної практики тощо), за умови, що такі заходи не будуть застосовані як засіб свавільної чи невинуватеної дискримінації або прихованого обмеження міжнародної торгівлі між країнами³¹. УСГ поширює на торгівлю сільськогосподарською продукцією принцип виключно тарифного захисту національної економіки, який в ідеалі має забезпечити прозорість, зрозумілість і очікуваність зовнішньоекономічної й митної політики держави та відповідного законодавства. Проте для сільськогосподарської продукції УСГ передбачає більш складні формули розрахунку величини підвищення ставок ввізного мита, яка була б еквівалентною кількісним обмеженням, що підлягають скасуванню. Способи їх обчислення наводяться у Ст. 4 УСГ та додатках 5 і 10 до УСГ³². Вони мають забезпечити державам досягнення того ж економічного ефекту, який би мало застосування відповідних кількісних обмежень, але без шкоди для міжнародної торгівлі.

Державні субсидії ще в ГАТТ-47 поділялися на різні категорії, з-поміж яких розрізняються неправомірні (більшість експортних субсидій) і правомірні. При цьому під час дії ГАТТ-47 держави залишали за собою право субсидувати експорт сільськогосподарських товарів за умови, що вони не прагнуть захопити частку ринку, «яка б перевищила справедливий рівень» (ст. XVI)³³. За результатами Токіо-раунду в 1979 році Конференція міністрів прийняла Кодекс по субсидіях, в якому визначалися загальні умови субсидування, надалі конкретизовані в одній зі спеціальних угод Додатка 1а до Маракеського пакета³⁴. Угода про субсидії і компенсаційні заходи також розрізняє неправомірні (ст. 3) і правомірні субсидії, з яких, своєю чергою, одні (жовті субсидії) отримують у відповідь реторсії держави-імпортера у вигляді компенсаційних мит, інші (зелені субсидії на покращення екологічної чистоти продуктів) – ні (ст. 2)³⁵. Розвинені держави-члени СОТ взяли на себе зобов'язання заморозити наявний рівень субсидій з тим, щоб упродовж 6 років з набуття чинності Маракеською угодою скоротити її на 36%. Для країн, що розвиваються, цей період розтягнуто на 10 років і рівень

³⁰ Генеральна угода з тарифів і торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264ATT-47.

³¹ Генеральна угода з тарифів і торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264ATT-47.

³² Угода про сільське господарство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005.

³³ Генеральна угода з тарифів і торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264ATT-47.

³⁴ Угода про субсидії і компенсаційні заходи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_015.

³⁵ Угода про субсидії і компенсаційні заходи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_015.

скорочення державної допомоги передбачено 24%³⁶. В УСГ для виробників сільськогосподарської продукції передбачені спеціальні умови для процесу зниження і відмови держав від субсидій. Для уніфікації регулювання цього процесу визначено загальний «сукупний вимір підтримки», СВП (*mesure globale du soutien totale, MGS*), принципи і методи розрахунку якого надаються в п. 1 ст. 6 УСГ і в Додатку 3 до неї. Загальним зобов'язанням держав-членів СОТ є зменшення цього показника на 20% впродовж шести років від набуття чинності Маракеським пакетом. Однак є окремі види державної підтримки, які виділені в п. 2 ст. 6 УСГ і Додатка 2 до УСГ і визначені як «річні та остаточні рівні зв'язаних зобов'язань». Як зазначено в п. 2 Ст. 6, тимчасово звільняються від зобов'язань зменшувати внутрішню підтримку уряди країн, що розвиваються, якщо вони: надають допомогу для стимулювання розвитку сільського господарства та села як невід'ємного складника програм з розвитку країни, що розвивається; залучають інвестиційні субсидії, які надаються для програм розвитку сільського господарства в країнах, що розвиваються; надають субсидії на сільськогосподарську сировину, які звичайно надаються виробникам з низьким рівнем доходів та бідною сировинною базою в країнах-членах, що розвиваються³⁷. З-поміж державної підтримки окремо виділяють експортні субсидії, які виявляються простіше, ніж внутрішня підтримка, і які є стосовно більшості інших товарів неправомірними, а стосовно сільськогосподарської продукції об'єктом спеціального, більш гнучкого режиму, окремо визначеного в УСГ (ст. 9)³⁸.

Стосовно відкриття ринків для імпорту сільськогосподарської продукції слід також звернути увагу на застосування захисних заходів. Серед угод Додатка 1а до Маракеської угоди є Угода про захисні заходи, спеціально присвячена підставам і порядку порушення процедури введення захисних заходів у відповідь на масований імпорт³⁹. Ці загальні умови у разі їх конфлікту поступаються спеціальним умовам застосування захисних заходів у відповідь на масований імпорт сільськогосподарської продукції, які визначені в статті 5 УСГ⁴⁰. Умови застосування спеціальних захисних заходів для сільськогосподарської продукції відрізняються від загальних умов застосування захисних заходів (п. 8. ст. 5) і мають залишатися чинними до повної лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією (пп. 9, 20 ст. 5)⁴¹. Переведення кількісних обмежень у тарифні

³⁶ Baltzer, K., Jensen, Hans G., Lind Kim M. Trade Liberalization in the Doha Round. University of Copenhagen Institute of Food and Resource Economics. 2009. URL: http://www.foi.life.ku.dk/Publikationer/FOI_serier.

³⁷ Угода про сільське господарство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005.

³⁸ Угода про сільське господарство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005.

³⁹ Угода про захисні заходи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_016.

⁴⁰ Угода про сільське господарство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005.

⁴¹ Угода про сільське господарство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005.

заходи зберігає доступ на ринки держави-імпортера певної мінімальної кількості товару, до якого застосовуються захисні заходи, завдяки чому гарантований мінімальний доступ на іноземні ринки товарів аграрного сектору робить рівень його юридичної міжнародної захищеності вищим, ніж для промислових товарів⁴².

Принцип виділення специфічних умов регулювання міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією в окрему угоду (УСГ) Додатка 1а відповідає і підходу до цього питання Європейським Союзом, де особливим умовам регулювання і політиці підтримки сільського господарства присвячено окремих Розділ III «Сільське господарство і рибальство», в Частині III «Внутрішня політика» Договору про функціонування Європейського Союзу 2007 року. Допомога селу розуміється тут як невід'ємний складник спільної сільськогосподарської політики. Комісія, надаючи пропозиції з її розробки й реалізації, має враховувати: а) особливий характер сільськогосподарської діяльності, б) необхідність у поступовому здійсненні належних перетворень, в) той факт, що в окремих державах-членах сільське господарство є сектором, тісно пов'язаним з економікою у цілому (п. 2 ст. 39)⁴³. Безпосередньо державної допомоги стосуються спеціальні заходи, які можуть прийматися в межах загальних правил, зокрема: регулювання цін; дотації для виробництва окремих видів продукції; створення запасів з перенесенням їх залишків на наступні періоди; загальні механізми стабілізації імпорту і експорту (п. 2 ст. 40)⁴⁴. Для реалізації цілей, визначених у ст. 39, Союзом впроваджено спільну організацію сільськогосподарських ринків, гнучку за методами реалізації: з урахуванням різних можливостей інтегрування національних ринків у спільний ринок по різних видах продукції воно може приймати одну з таких форм: а) спільність конкурентних правил; б) координація національних ринків; в) загальноєвропейський ринок (п. 1 ст. 40)⁴⁵. Правила конкуренції (які не допускають державної підтримки) застосовуються до аграрного сектору лише тією мірою, якою визначають своїми законодавчими актами (за пропозицією Комісії) Європейський парламент і Рада. Також за пропозицією Комісії Рада може санкціонувати надання допомоги: для захисту господарств, що перебувають у несприятливому становищі через структурні зміни чи природні умови; та в рамках програм економічного розвитку

⁴² Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. / Пер. с франц. В.П. Серебренникова, В.М. Шуმიлова. Москва : Междунар. отношения, 2001. С. 121.

⁴³ Договір про функціонування ЄС 2007 р. (Лісабонська редакція Договору про ЄЕС 1957 р.). URL: <http://eulaw.ru/treaties/tfeu>.

⁴⁴ Договір про функціонування ЄС 2007 р. (Лісабонська редакція Договору про ЄЕС 1957 р.). URL: <http://eulaw.ru/treaties/tfeu>.

⁴⁵ Договір про функціонування ЄС 2007 р. (Лісабонська редакція Договору про ЄЕС 1957 р.). URL: <http://eulaw.ru/treaties/tfeu>.

(ст. 42)⁴⁶. Для регулювання окремих питань сільськогосподарського сектору збережені й нетарифні методи, зокрема Рада за пропозицією Комісії застосовує заходи стосовно: фіксованих цін, відрахувань, допомоги та кількісних обмежень, а також стосовно встановлення розподілу квот на рибальство (п. 3 ст. 43)⁴⁷.

Хоча всі заходи з допомоги сільськогосподарському виробництву визначені в Розділі III ДФЄС як питання внутрішньої політики, але вони, по-перше, можуть надалі виявляти ефект опосередкованої підтримки продукції, яка буде експортуватися, а по-друге, державна підтримка сільського господарства і сприяння поширенню його продукції на міжнародні ринки є тими стандартами політики, від яких європейські держави на форумах СОТ не поспішають відмовлятися⁴⁸. Для України такі стандарти також мають бути дороговказом, тим більше, що будучи віднесена за багатьма показниками до країн, що розвиваються, Україна може використовувати ці заходи в ширшому й різноманітнішому діапазоні, ніж розвинені країни. Натомість, як уже було зазначено вище, в Угоді про асоціацію поділ на структурні підрозділи жодним чином не фіксує особливий характер торгівлі сільськогосподарською продукцією. У самому тексті Угоди чітко визначення преференцій стосовно торгівлі продукцією сільського господарства міститься лише стосовно Європейського Союзу, де в главі 2 (Засоби захисту торгівлі) Розділу IV зазначено, що Сторона ЄС залишає за собою свої права та зобов'язання, передбачені статтею 5 Угоди про сільське господарство (п. 1. ст. 40)⁴⁹. Загалом же в тексті Угоди на преференції лише посилаються. Якщо розраховувати на те, що конкретні преференції стосовно експорту сільськогосподарської продукції Україною можна знайти у відповідних додатках до Угоди, то слід відзначити дивну ситуацію: на сайті Верховної Ради тексти додатків знайти неможливо, є лише посилання на їх назви⁵⁰.

Натомість у тексті Угоди звертає на себе увагу деталізація ситуацій, в яких передбачено широкий спектр контрольних дій Сторін, а також консультацій, процедур врегулювання спорів тощо. Наприклад, у тому ж Розділі IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Глава 1 «Національний режим та доступ товарів на ринки» має досить розлогу

⁴⁶ Договір про функціонування ЄС 2007 р. (Лісабонська редакція Договору про ЄЕС 1957 р.). URL: <http://eulaw.ru/treaties/tfeu>.

⁴⁷ Договір про функціонування ЄС 2007 р. (Лісабонська редакція Договору про ЄЕС 1957 р.). URL: <http://eulaw.ru/treaties/tfeu>.

⁴⁸ Baltzer, K., Jensen, Hans G., Lind Kim M. Trade Liberalization in the Doha Round. University of Copenhagen Institute of Food and Resource Economics. 2009. С. 19. URL: http://www.foi.life.ku.dk/Publikationer/FOI_serier.

⁴⁹ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

⁵⁰ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

Частину 5 «Адміністративне співробітництво та співробітництво з третіми країнами», де відзначено важливість адміністративного співробітництва Сторін для реалізації та контролю преференційного режиму, наданого відповідно до Глави 1, та для боротьби з незаконними діями та шахрайством у митних питаннях. При цьому за умови, коли одна Сторона на основі об'єктивно задокументованої інформації переконується в неспроможності іншої сторони забезпечити адміністративне співробітництво або відчуває наявність незаконних дій чи шахрайства з боку іншої Сторони, вона може тимчасово призупинити дію відповідного преференційного режиму для відповідного товару згідно з цією статтею (п. 2 ст. 37)⁵¹. Визначаються й ознаки такої неспроможності, що тягнуть відповідні санкції, дається й роз'яснення стосовно ознак правопорушень (п. 3 ст. 37)⁵². Враховуючи в контексті умов статті 37 Угоди про асоціацію сучасні негаразди в Україні та рівень корумпованості органів, які відповідно до цієї глави підлягають контролю і будуть залучатися для врегулювання спірних ситуацій, видається цілком вірогідним, що в конкретних обставинах Україна постійно буде втрачати безліч вигод і коштів, при тому, що компенсувати втрати традиційно доведеться споживачам і платникам податків.

Не можна не зауважити недоліки тексту Угоди про асоціацію, які самі по собі породжують невпевненість у тому, що Угоду від імені України укладали високопрофесійні фахівці, які мали щирі прагнення й необхідні знання для того, щоб відстоювати в кожному пункті кожної статті Угоди інтереси України і національного виробника. В багатьох місцях Угоди сама побудова фраз викликає питання: чи розуміли автори (перекладачі?) тексту їх значення. Деякі угоди Маракеського пакета, на які є посилання в Угоді про асоціацію, названі в ній інакше, ніж на офіційному сайті Верховної Ради: наприклад, Угода про захисні заходи в тексті Угоди про асоціацію названа угодою про спеціальні заходи (ст. 45bis)⁵³, Угода про передзавантажувальну інспекцію визначена аббревіатурою АСАА (ст. 57)⁵⁴. Але особливо прикрий видається неможливість знайти на офіційному сайті Верховної Ради тексти сорока чотирьох додатків, в яких зафіксована основна конкретика договірних умов Угоди і шляхи їх реалізації, доступні лише самі назви цих додатків⁵⁵. Тобто пересічним громадянам України, які

⁵¹ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

⁵² Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

⁵³ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

⁵⁴ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

⁵⁵ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

б зацікавилися спеціальними питаннями Угоди про асоціацію, можливість отримати відповідну інформацію не надана.

З іншого боку, в Угоді про асоціацію яскраво маніфестуються зусилля України в адаптації до *acquis* ЄС: посилення на *acquis* Європейського Союзу зустрічаються двадцять разів у тексті самої Угоди, не рахуючи додатків (4, Преамбула, статті 56, 58, 144, 124, 133, 138, 148, 151, 153, 256 та 290)⁵⁶. Для порівняння, в самому Лісабонському договорі посилення на *acquis* зустрічається один раз – у сенсі *acquis* європейського права (Р. 4, Art. 10) і ще раз – у сенсі розвитку “Schengen *acquis*” (Р. 3, Art. 69 F). Посилання на “Schengen *acquis*” зустрічаємо також у Протоколі про перехідні положення (Р. 5, Art. 10)⁵⁷. Складається враження, що фіксація в Угоді прагнень України відповідати *acquis* ЄС відзначається надмірною детальністю і поверхневою формальністю, яка зосереджена на досить примітивній меті – дотримати питому форму і загальну презентабельність Угоди і процесів, пов’язаних з її укладенням, не турбуючись про неочевидні й більш глибокі рівні змістовності й довготривалі наслідки. Ці характерні для сьогодення України ознаки діяльності уповноважених осіб мали аналоги і в часи СРСР, і навіть часи Російської імперії, втілені зокрема в такому соціальному феномені, як побудова «потьомкінських деревень». Вони мають історично зумовлені психологічні причини, які впливають на характер сучасних міжособистісних комунікацій і публічної діяльності, формуючи соціальне середовище, ознаками якого є відсутність солідарності і взаємне нерозуміння окремими соціальними верствами ні проблем одна одної, ні спільних проблем суспільства, а як один з наслідків – неефективність діяльності офіційних представників України в зовнішніх зносинах, яка виявляє себе і в переговорах, і в підписанні міжнародних угод, і в практиці їх тлумачення й виконання. Мотивації офіційних представників України ще дуже мало координуються з мотиваціями самого українського народу, і це, своєю чергою, зумовлює низький рівень корисності їхньої діяльності для України.

ВИСНОВКИ

Євроінтеграційні прагнення України, результатом яких натепер стало підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, піддаються стихійним коливанням у настроях широкого загалу. Ці коливання мають історично зумовлені психологічні причини, які впливають і на характер сучасних міжособистісних комунікацій та публічної діяльності, формуючи

Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December, 2007. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2007.306.01.0001.01.ENG.

⁵⁶ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27 червня 2014 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

⁵⁷ Визначення *acquis* ЄС. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/acquis_en.

соціальне середовище, в якому відсутня громадська солідарність і взаємне нерозуміння окремими соціальними верствами ні проблем одна одної, ні спільних проблем суспільства. Одним з аспектів такого стану виявляється і неефективність діяльності офіційних представників України в зовнішніх зносинах, яка, серед іншого проявляє себе і в історії підписання Угоди про асоціацію, і у відчутті пасивності в розробці її тексту української сторони, і в практиці її тлумачення та виконання. Зокрема, вимоги Угоди до України з лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією є занадто обтяжливими і, можливо, надмірними, враховуючи незавершеність дискусій з приводу умов скорочення державної підтримки сільського господарства, залучених до міжнародної торгівлі, як однієї з головних причин незадовільних результатів Дохійського раунду СОТ.

Прагнучи засвоїти *acquis* ЄС, українцям слід зрозуміти її не лише у вузькому, але й широкому сенсі. У вузькому сенсі – це масив принципів і норм, що включають: установчі договори; близько 14 тис. актів вторинного права та 9 тис. рішень Суду ЄС⁵⁸. У широкому сенсі “*acquis communautaire*” – це спільний доробок західної правової традиції, що охоплює афінську демократію, римське право, право самоврядних міст і професійних корпорацій середньовіччя, принцип верховенства права і принципи конституціоналізму, ідею громадянського суспільства і «людський вимір» ОБСЄ, а також філософію справедливості, категоріальний імператив Канта, відповідно до якого людина не може бути знаряддям, а тільки метою, та інші здобутки ХХ століття філософії, соціології та наук про людину, які за «залізною завісою» залишалися і залишаються незасвоєними більшістю населення пострадянських суспільств, без розуміння яких реформи в Україні не матимуть успіху. Отже, реалізуючи свій європейський вибір, Україні слід не лише дотримуватися поверхневих показників, але й засвоювати філософсько-правовий контекст *acquis communautaire* в його найширшому тлумаченні.

АНОТАЦІЯ

У роботі досліджено перспективи розвитку аграрного сектору України в зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом і в контексті загальних вимог СОТ до лібералізації торгівлі. На тлі дискусій з приводу умов скорочення державної підтримки в секторах сільського господарства, залучених до міжнародної торгівлі, як однієї з головних причин незадовільних результатів Дохійського раунду СОТ, конкретні зобов'язання України з лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією відповідно до Угоди про асоціацію видаються досить обтяжливими.

⁵⁸ Визначення *acquis* ЄС. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/acquis_en.

Однак головні ускладнення пов'язані не із зобов'язаннями України, що випливають з Угоди про асоціацію, а із соціальними проблемами, зумовленими інерцією нерозв'язаних соціальних протиріч, успадкованих з часів СРСР. Ці проблеми повною мірою виявляються на селі і в сільськогосподарському секторі економіки, де найбільш відчутна соціальна незахищеність населення, сваволя нових землевласників і тінізація експорту сільськогосподарської продукції.

Тому перспективи співробітництва України і ЄС і шляхи їх реалізації мають усвідомлюватися в контексті історичних обставин, що склалися за попередній історичний період і мають потужну інерцію протидії нововведенням, посилену недовірою між новою елітою і основною масою зубожілого населення. Запорукою успішності реформ є розбудова громадянського суспільства в Україні й усунення кастових привілеїв з урахуванням досвіду західної правової традиції. Реалізуючи свій європейський вибір, Україні слід орієнтуватися не лише на поверхневі показники добробуту, але й засвоювати філософсько-правовий контекст *acquis communautaire* європейського права в його найширшому тлумаченні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геродот. История. Москва : АСТ МОСКВА, 2009. 672 с.
2. Голодомор 1932–1933 років в УСРР. Енциклопедія історії України: в 5 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2. 528 с.
3. Світова торгівля. *Mozok.Click*. 2017. URL: <https://mozok.click/234-svtova-torgvlya.html>.
4. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2>.
5. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Закон України від 10 листопада 1994 р. N 237/94-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/237/94-%D0%B2%D1%80>.
6. Proposed EU. Ukraine Action Plan: Action plan-Programme. EC. 2005. 45 p. URL: <https://library.euneighbours.eu//content/eu-ukraine-action-plan-0>.
7. EU–Ukraine Summit: Joint Declarations. Paris, 9 September 2008. URL: http://www.delukr.ec.europa.eu/press_releases.html.
8. Договор о функционировании Европейского Союза. Право Европейского Союза. 2016. URL: <http://eulaw.ru/treaties/tfeu>.
9. Небога М. Офшорні схеми в сільському господарстві України: вигоди для експортерів та втрати для бюджету. *Сільне. Commons*. 2018. URL: <https://commons.com.ua/uk/ofshorizaciya-ukrayinskoyi-ekonomiki/>.

10. Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право / пер. с франц. В.П. Серебренникова, В.М. Шумилова. Москва : Междунар. отношения, 2001. 608 с.

11. Переговори Дохійського раунду СОТ: питання, що стосуються сільського господарства. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Розуміємо ключові питання торговельної політики*. 2015. Вип. № 5. 33 с. URL: <https://knteu.kiev.ua/file/MTc=/317cab182d75bac222b909a7a58fc357.pdf>.

12. Baltzer K., Jensen Hans G., Lind Kim M. Trade Liberalization in the Doha Round. University of Copenhagen Institute of Food and Resource Economics. 2009. URL: http://www.foi.life.ku.dk/Publikationer/FOI_serier.

13. Угода про сільське господарство від 15 квітня 1994 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005.

14. Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів від 15 квітня 1994 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_006.

15. Генеральна угода з тарифів і торгівлі від 15 квітня 1994 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264.

16. Угода про захисні заходи від 15 січня 1994 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_016.

17. Угода про субсидії і компенсаційні заходи від 15 квітня 1994 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_015.

18. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. Lisbon, 13 December 2007. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2007.306.01.0001.01.ENG.

19. Визначення *acquis* ЄС. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/glossary/terms/acquis_en.

Information about authors:

Radzivill O. A.,

Ph. D., Associate Professor,
Professor of the Constitutional and Administrative Law Department
National Aviation University
1, Kosmonavta Komarova ave., Kyiv, Ukraine

Yerko H. H.,

Ph.D.,
Associate Professor of the Constitutional and Administrative Law Department
National Aviation University
1, Kosmonavta Komarova ave., Kyiv, Ukraine